

УДК 310.16:2

І. А. ВОВК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого,
Харків
vovk_iryana@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9945-6088

ПІДПРИЄМНИЦТВО У НЕСВІТСЬКИХ КРАЇНАХ І РЕЛІГІЙНИХ ДОКТРИНАХ¹

Проаналізовано вплив релігії на підприємницьку діяльність у несвітських державах і у цьому контексті розуміння бізнес-активності у релігійних доктринах. Вказується, що зв'язки між релігією як соціальною системою і підприємництвом виявляються у декількох аспектах: 1) етична оцінка підприємництва і бізнес-процесів; 2) унеможливлення певних видів бізнес-діяльності і господарських операцій; 3) створення особливих секторів економіки, які обслуговують релігійні потреби; 4) діяльність церков і релігійних громад як бізнес-агентів. Підходи, які релігійні інститути формують щодо економіки і бізнесу, знаходять своє відображення у відповідних доктринах. Аналіз цих доктрин свідчить, що вони мають швидше соціальне, ніж економічне значення. Вони не прагнуть вирішувати проблеми економічного розвитку, а сконцентровані на позитивних і негативних наслідках такого розвитку для людини, держави, суспільства, людства в цілому.

Ключові слова: економіка, бізнес, підприємництво, релігія, несвітські держави.

JEL Classification: A13.

Постановка проблеми. У цій статті ми продовжуємо розгляд проблем співвідношення економіки і релігії та впливу релігій і церков на розвиток економічних процесів, зокрема і в контексті права, що вже досліджувалися у наших попередніх роботах [1–3]. Бізнес-активність індивідів не є суто економічним

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961).

процесом. Мається на увазі, що вона відчуває вплив й інших соціальних систем (моралі, права [див. напр.: 4], політики, релігії, традицій тощо), які здатні корегувати економічну поведінку суб'єктів, визначати переваги тієї чи іншої моделі поведінки, накладати обмеження на певні види діяльності тощо.

Релігія, напевно, — найдавніша соціальна система, що визначає життя людських суспільств з моменту їх появи. Перші засоби соціального регулювання (табу, ритуали, звичаї, міфи та ін. [5, с. 42–44]) були примітивними релігійними комплексами, їх виконання завжди підкріплювалося посиленням на священне. При цьому специфіка релігії полягає у тому, що вона, як писав Ю. Габермас, опосередковує життєву форму у цілому [6, с. 42], тобто охоплює увесь світ людини, усі важливі для неї сфери буття, внутрішнього і зовнішнього.

У сфері підприємництва це утворює цікавий парадокс. На рівні мотивацій людини тут стикаються прагнення максимізації прибутку від бізнес-активності і віра у потойбічне з відповідними нормативними установками. І досить часто ці мотивації суперечать одна одній. Багато релігій пронизані ідеями недовіри до багатих, несправедливості багатства і наживання грошей, експлуатації бідних тощо [див. про це: 7, с. 56–63]. Зустрічаються і тези про цілковиту протилежність прагнення до Бога і потрапляння у рай з ідеєю багатства. У Новому заповіті це виражається у відомому «зручніше верблюду пройти крізь вушко голки, аніж багатому увійти у Царство Боже» (Мт., 19:23). Існує ціла літературна традиція, що розвиває цю тезу у Середні віки. У багатьох *exempla* [8], шванках Ганса Сакса [9] чи Джефрі Чосера, колах пекла у Данте знаходиться місце для сріблολюбців, які наживалися на чужому горі чи праці інших людей.

У той же час релігія як соціальна система має конкретно-історичний характер, вона вбудована у той економічний лад, що існує у певному суспільстві на певному історичному етапі. Церкви чи релігійні громади, особливо у не-світських соціумах, є реципієнтами перерозподілу значної частки економічних благ, суб'єктами економічної активності, а церковні ієрархи є не лише релігійними провідниками, але і політичними керівниками та економічними топ-менеджерами. Саме тому, до речі, згаданий уривок з Євангелія від Матвія досить швидко (це присутнє вже у Климента Олександрійського наприкінці II — поч. III ст. нашої ери [10, с. 146]) трансформується із засудження багатства у твердження про соціальну відповідальність багатих людей у формі благодійництва.

Поєднання цих двох протилежних тенденцій (метафізичного відкидання багатства і пов'язаної з ним активності і одночасно сприяння розвитку економічних процесів), ми припускаємо, виражає ключовий момент у розумінні зв'язків, що виникають між бізнесом і релігією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Співвідношення економіки і релігії, а так само і окремих релігій в окремих аспектах досліджувалося у роботах Д. Вовка, В. Катасонова, Р. Маркса, Н. Мітрохіна, М. Олбрайт, Д. Раскова, Е. де Сото, О. Тимчик, А. Хіршмана та ін. Історичну основу наших міркувань складають матеріали, наведені у працях С. Булгакова, Г. Бермана, М. Вебера, Т. Вудса, В. Зомбарта та ін. Розглядаючи релігійні доктрини, ми передусім концентруємося на підходах, пропонованих у різних християнських церквах.

Формулювання цілей. У цій статті ми спробуємо показати дві ситуації впливу релігійних уявлень на підприємництво, які виражають згаданий парадокс. Одна ситуація стосуватиметься матеріального світу, а саме особливостей бізнесової діяльності у несвітських державах. Друга ситуація дотична до ідеального виміру проблеми — концепцій підприємництва у релігійних доктринах.

Виклад основного матеріалу. Несвітськими є держави, в яких фактично чи юридично існує державна або офіційна релігія, крім країн, де державний (офіційний) статус релігії є суто символічним (Велика Британія, Німеччина та ін.). Несвітський характер держави зумовлює низку особливостей функціонування політичної, економічної, правової та інших соціальних систем. Серед таких особливостей можна назвати:

по-перше, несвітські держави захищають державну чи офіційну релігію, зокрема, і юридичними засобами. Йдеться про захист релігії від образ і посягань, підтримку релігійної моралі у публічному просторі, забезпечення привілейованого становища такої релігії серед інших вірувань тощо;

по-друге, захист пануючої релігії відбувається з використанням різноманітних юридичних засобів, у тому числі репресивного характеру. Такими засобами може бути криміналізація богохульства, запровадження обов'язкового вивчення релігії у школах, обов'язкове дотримання релігійних свят, захист заснованої на релігії суспільної моралі (відома поліція моралі в Ірані) тощо;

по-третє, релігійні норми санкціонуються і захищаються державою і стають частиною її правопорядку (наприклад, виконання у деяких мусульманських державах покарань, передбачених мусульманським правом, зокрема, відсікання рук злодієві, каменування за подружню зраду і т. п.). Часто також юридичні процедури, які мають моральний вимір, передані релігійним установам (реєстрація шлюбів, народження, смерті тощо);

по-четверте, політичне життя у таких державах теж релігійно забарвлене. Політичні лідери належать до пануючої релігії і використовують її як чинник консолідації нації. Це стосується і держав, які є здебільшого світськими у юридичній площині, однак зберігають високий рівень впливу релігії на по-

літичну культуру. Зокрема, усі прем'єр-міністри сучасного Ізраїлю були іудеями. Спроби привнести релігію у публічний, зокрема і політичний, дискурс властиві і сучасному керівництву Туреччини;

по-п'яте, несвітські держави прямо й опосередковано фінансують пануючу релігію через механізми прямих виплат, утримання за державні кошти релігійних споруд і освітніх закладів, податкові пільги, спеціальні церковні податки, наділення церков і релігійних громад правом надавати оплатні адміністративні послуги тощо.

Як це все впливає на бізнес-середовище? Передусім, це означає, що будь-які економічні процеси, у тому числі і підприємництво, можуть бути дотичними до релігії. На початку статті ми вже згадували, що релігія є всеохоплюючою соціальною системою, для якої усі аспекти життя віруючих, церкви чи громади, суспільства у цілому мають значення. Це означає, що економіка теж має бути «перетравлена» релігійною догмою і вбудована у релігійний світогляд. Цим несвітські соціуми принципово відрізняються від світських. Якщо в останніх економічні процеси можуть бути нейтральними для суспільної моралі, то у несвітських гіпотетично будь-яка форма економічної активності може отримати релігійний вимір.

Зокрема, у світських державах види страхування за деяким винятком є морально нейтральними. Натомість за мусульманським правом не допускається страхування майбутнього врожаю у сільськогосподарському виробництві. Ця заборона побудована на уявленні про творення світу Аллахом. Якщо певної речі не існує, тобто Аллах її не створив, то намагання застрахувати щось нестворене Аллахом є нічим іншим, як втручанням у божественний замисел, поставленням під сумнів абсолютності божественної волі [див. також: 11].

Отже, якщо ми звернемось до договірних відносин і видів договорів, закріплених у Цивільному кодексі України [12], то побачимо, що етичний бік мають тільки основні принципи укладення і виконання договорів (свобода договору, рівність сторін, взаємна вигода тощо). Натомість конкретні договірні форми складно кваліфікувати як моральні чи аморальні. Твердження, що, наприклад, договір комісії є менш морально виправданим, ніж договір банківського рахунка, виглядає безглуздим. Натомість у мусульманському праві заборонені купівля-продаж та подібні угоди щодо товарів, які ще не вироблені. Мотивація тут аналогічна страхуванню речей у майбутньому. Розпорядження товарами, яких ще фізично не існує, є посяганням на суверенну владу Аллаха, який здатний як дати можливість виробити ці товари, так і не зробити цього.

Останній приклад дозволяє нам також побачити цікаву суперечність. Заборона укладати правочини, що стосуються ще невиробленої продукції, стосується також і розпорядження ще не видобутою нафтою чи іншими корис-

ними копалинами. Серед провідних експортерів нафти чимало мусульманських країн. Сучасний ринок нафти побудований, зокрема, на ф'ючерсних угодах (опціонах), за якими продаються права на майбутню нафту. Відповідно мусульманські держави, що експортують нафту, вимушені шукати механізми вирішення цієї суперечності.

Існує чимало й інших обмежень, що накладаються на підприємництво з огляду на релігійні норми. Може йтися про заборону продажу певних видів товарів (наприклад, їжі), обов'язкове або добровільне отримання великими виробниками чи ретейлерами підтверджень, що товари, які ними виробляються чи продаються, є релігійно прийнятними. Релігійні приписи змушують продавців змінювати звичні для покупця у світських країнах інструменти продажу. Зокрема, в ісламських країнах офіційно зберігається заборона на лихварство — будь-які операції з позичання під відсоток грошей чи інших матеріальних цінностей. Це означає, що, наприклад, продаж товару у розстрочку можливий, лише якщо розстрочка надається безкоштовно. Проте це не вигідно продавцю чи виробникові, який прагне надати розстрочку, але під певний відсоток. У такому випадку застосовується технологія «подвійного продажу». За цією технологією продавець і покупець підписують два договори: один умовно фіксує продаж товару від покупця до продавця за ціну товару без розстрочки, а другий передбачає зворотний продаж за ціною, яка враховує відсоток збільшення ціни з розстроченням платежу. Тим самим вдається дотриматись релігійного припису і одночасно зберегти економічну привабливість розстрочення оплати товару для продавця.

Приклад з технологіями типу «подвійного продажу» цікавий також і як ілюстрація того, як економіка змушує суспільство шукати компроміси з власною релігійністю. Вимога економічної ефективності змушує соціум перевести дотримання певних релігійних приписів на суто формальний рівень, а релігійні громади погодитись із таким станом речей.

Аналогічна ситуація має місце з ісламським банкінгом. Заборона лихварства унеможлиблює кредитування — традиційну сферу банківського бізнесу. Мусульманський банк може стягнути з позичальника лише визначену суму грошей чи відсоток від тіла кредиту як плату за проведення кредитної операції. Тому мусульманські банки працюють здебільшого як інвестиційні. Вони залучають гроші вкладників і розміщують їх у певні привабливі, на думку банківської установи, проекти (наприклад, будівництво, цінні папери, інші фінансові інструменти). Отриманий прибуток (або збиток) від такої діяльності розподіляється між вкладниками пропорційно сумі їх вкладу. Вкладник, що вніс кошти, ніколи точно не знає, який саме відсоток прибутку він отримає, адже він поділяє ризик господарської діяльності банку з іншими вкладниками. Поряд з цим у багатьох мусульманських країнах відкриті представництва за-

хідних банків, які здійснюють усі звичайні банківські операції, включаючи кредитування. Чимось це нагадує Середньовічну Європу часів заборони лихварства католицькою церквою (ця заборона остаточно була подолана у XIII–XIV ст.). Першим кроком до зняття заборони з фінансових операцій була згода церкви на те, що ця заборона поширюється лише на християн. Як наслідок, євреї і мусульмани отримали право на ведення таких операцій, а християни змогли долучитися до них як позичальники.

Існують також і приклади, так би мовити, з протилежного боку, коли транснаціональні корпорації пристосовують своє виробництво під певне несвітське суспільство. Зокрема, у Державі Ізраїль працюють заклади мережі McDonald's з логотипом, де упізнаваний червоний фон замінений на блакитний. Це заклади, де подають кошерну їжу, яку можуть споживати ортодоксальні іудеї. Тим самим компанія McDonald's пристосовує свою господарську діяльність до особливостей ізраїльського суспільства й іудейської релігії. Аналогічно McDonald's та інші подібні мережі, світові ретейлери утримуються від продажу свинини у тих країнах, де її споживання заборонено з релігійних причин.

І нарешті, третій блок зв'язків між релігією і підприємництвом — це бізнес-активність самих релігійних інститутів — церков чи релігійних громад. Визнання за церквами права власності на майно, гарантування їм статусу юридичних осіб і право створення суб'єктів господарювання, публічне фінансування цих інститутів дає їм необхідні економічні, юридичні і організаційні ресурси для провадження підприємницької діяльності. Привілейований статус релігії часто також супроводжується додатковим опосередкованим фінансуванням цього бізнесу через податкові і митні пільги, звільнення від оплати чи суттєву знижку на оплату комунальних ресурсів тощо. Це посилює церкви як бізнес-агентів, але одночасно і підвищує ризик неефективності, коли неправильні бізнес-стратегії перекриваються дотаціями від держави. Є значним спрощенням думати, що бізнес релігійних структур спрямований виключно на обслуговування обрядових, доктринальних та інших потреб церков чи громад. Прагнення максимізувати прибуток на певному етапі завжди приводить релігійні інститути до того, що вони починають виступати як повноцінні бізнес-корпорації. Прикладом такої корпорації є і фінансові структури Ватикану (так звані «Інститут релігійної діяльності»). Іноді інтереси таких структур починають вступати в явну суперечку з декларованою ідеологією, як це було у випадку підприємств, підконтрольних православним церквам у країнах пострадянського простору, які у 90-х рр. минулого століття імпортували алкоголь, тютюн, товари повсякденного вжитку офіційно з метою фінансування заходів на відродження церковних структур, а неофіційно збагачуючи очільників цих церков [див. про це: 13, с. 121 і далі].

Говорячи про концепції підприємництва у релігійних доктринах, ми не прагнемо дати їм детальну характеристику, а хочемо дати низку загальних рис таких доктрин.

По-перше, економіка часто не посідає значного місця у таких доктринах. Аналіз документів II Ватиканського собору [14], Основ соціальної концепції Російської православної церкви [15], Катехизму Української Греко-Католицької Церкви [16], інших подібних актів дозволяє констатувати, що економічна доктрина є набагато менш розвинутою, ніж інші аспекти соціального вчення. Зокрема, це пояснюється тим, що сучасна економіка — продукт модерного і постмодерного суспільства, з яким складно поєднати священні тексти традиційних релігій. Економічні моделі, закладені у Біблії чи Корані, вже настільки неактуальні для сучасної людини, що спроби знайти там корені сучасних економік виглядають аж надто спекулятивно. Показово у цьому сенсі, що доктрини сучасних деномінацій і релігійних культів (Церква саєнтології, Церква уніфікації тощо) досить часто набагато більш пристосовані до економічних процесів.

По-друге, усі ці доктрини розглядають підприємництво як соціально відповідальний процес і вбачають значення релігії у посиленні соціальної відповідальності бізнесу шляхом підвищення соціальних стандартів, покращення умов праці, ствердження соціального характеру права власності, заохочення благодійництва тощо. Окремо варто згадати про увагу релігійних доктрин до екологічних проблем, зокрема і тих, що є наслідком розширення виробництва [17].

І, по-третє, ці доктрини не мають саме економічного прикладного значення. Економіка не може бути християнською чи мусульманською, її закони об'єктивні, а отже, їх суб'єктивне корегування на догоду певним положенням священних текстів має не більше сенсу, ніж війна з ринковою економікою в радянській науці. Тому ці економічні доктрини мають швидше соціальне значення, вони не прагнуть вирішувати проблеми економічного розвитку, вони сконцентровані на позитивних і негативних наслідках такого розвитку для людини, держави, суспільства, людства в цілому. І саме у такій своїй ролі вони здатні бути корисними у суспільному дискурсі. Спроби ж створити суто економічні релігійні концепції часто закінчуються набором загальних тверджень, змішаних з популізмом (на кшталт Зводу моральних принципів і правил у господарюванні, ухваленого на VIII Всесвітньому Народному Соборі 04.02.2005 р. [18]).

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у невітських державах релігія суттєво впливає на підприємництво як сферу діяльності людини. Цей вплив має низку вимірів: 1) етична оцінка підприємництва і бізнес-процесів; 2) унеможливлення певних видів бізнес-діяльності і господарських

операцій; 3) створення особливих секторів економіки, які обслуговують релігійні потреби; 4) діяльність церков і релігійних громад як бізнес-агентів. Підходи, які релігійні інститути формують щодо економіки і бізнесу, знаходять своє відображення у відповідних доктринах. Аналіз цих доктрин свідчить, що вони мають швидше соціальне, ніж економічне значення. Вони не прагнуть вирішувати проблеми економічного розвитку, вони сконцентровані на позитивних і негативних наслідках такого розвитку для людини, держави, суспільства, людства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вовк І. А. Економіка і християнська релігія: проблеми і напрями дослідження / І. А. Вовк // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – №4 (15). – С. 98–104.
2. Вовк І. А. Економічна, правова і релігійна системи суспільства: аспекти взаємовідносин (на прикладі християнства) / І. А. Вовк // Правове регулювання релігійного життя: історія, сучасність, перспективи : матеріали VI міжнар. «круглого столу», 21 груд. 2013 р. / МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Вид-во «ФОРМ КОРЕЦЬКА Л. О.», 2014. – С. 10–18.
3. Вовк Д. О. Економіка і право: проблеми розуміння співвідношення / Д. О. Вовк, І. А. Єфіменко // Вісн. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2011. – №2 (5). – С. 135–146.
4. Вовк І. А. Економічна поведінка і правове регулювання (на прикладі інституту інтелектуальної власності) / І. А. Вовк // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2014. – №4 (19). – С. 18–29.
5. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 386 с.
6. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М. Б. Скуратова. – М. : Весь мир, 2011. – 336 с.
7. Тимчик О. А. Економіка та релігія: теорія і практика взаємовпливу : монографія / О. А. Тимчик. – К. : КНТ, 2014. – 410 с.
8. Гуревич А. Я. Избранные труды. Культура средневековой Европы / А. Я. Гуревич. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 544 с.
9. Ганс Сакс. Шванки : пер. с нем. / Ганс Сакс. – Харьков : Литера Нова, 2009. – 288 с.
10. Климент Александрийский. Увещевание к язычникам / Климент Александрийский ; пер. с древнегреч., вступ. ст., коммент. и указатель А. Ю. Братухина. – 3-е изд., испр. и доп. – СПб. : Изд-во Олега Абышко, 2010. – 288 с.
11. Кардави Ю. Дозволенне і заборонене в ісламі / Ю. Кардави ; пер. с англ. М. Саляхетдинова. – 2-е изд., доп. – М. : Умма, 2005. – 352 с.

12. Цивільний кодекс України від 16.01.2013 р. №435-IV // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.
13. Митрохин Н. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы / Н. Митрохин. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Нов. лит. обозрение, 2006. – 656 с.
14. Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі : пер. з лат. / Укр. католиц. ун-т. – Львів : Свічадо, 2014. – 608 с.
15. Основы социальной концепции Русской православной церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>.
16. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос – наша Пасха. – Львів, 2011. – 336 с.
17. Варфоломей, патріарх. Приобщение к таинству: Православие в третьем тысячелетии / Варфоломей, патріарх. – М. : Эксмо, 2008. – 368 с.
18. Свод нравственных принципов и правил в хозяйствовании, принятый 04.02.2005 г. на VIII Всемирном Русском Народном Соборе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpp-russia.ru/club/dokumenty/svod-nravstvennykh-principov-i-pravil-v-hozyajstvovanii/>.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2015.

Рецензент — доктор економічних наук, професор О. А. Гриценко, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна.

Reviewer — О. А. Gritsenko, Doctor of Economic Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.

И. А. ВОВК

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харків

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В НЕСВЕТСКИХ ГОСУДАРСТВАХ И РЕЛИГИОЗНЫХ ДОКТРИНАХ

Проанализировано влияние религии на предпринимательскую деятельность в не-светских государствах и в этом контексте понимание бизнес-активности в религиозных доктринах. Указывается, что связи между религией как социальной системой и предпринимательством проявляются в нескольких аспектах: 1) этическая оценка предпринимательства и бизнес-процессов; 2) предотвращение определенных видов бизнес-деятельности и хозяйственных операций; 3) создание особых секторов экономики, обслуживающих религиозные потребности; 4) деятельность церквей и религиозных общин как бизнес-агентов. Подходы, которые религиозные институты

формируют относительно экономики и бизнеса, находят свое отражение в соответствующих доктринах. Анализ этих доктрин свидетельствует, что они имеют скорее социальное, чем экономическое значение. Они не стремятся решать проблемы экономического развития, а сконцентрированы на положительных и отрицательных последствиях такого развития для человека, государства, общества, человечества в целом.

Ключевые слова: экономика, бизнес, предпринимательство, религия, несветские государства.

I. A. VOVK

PhD., associate professor, associate professor of the Economic Theory Department of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

ENTREPRENEURSHIP IN NON-SECULAR STATES AND RELIGIOUS DOCTRINES

Problem setting. Religion is the most long-standing social system determining a life of human societies since the moment of their emergence. Combination of two opposite tendencies, namely metaphysical denial of wealth and an activity related to it and simultaneous conducting to development of economic processes, indicates a highlight of understanding relations occurring between business and a religion.

Analysis of recent researches and publications. Correlation between the economy and a religion has been researched in scientific papers of D. Vovk, V. Katasonov, N. Mitrokhin, K. Marx, M. Albright, D. Raskov, H. de Soto, O. Tymchyk, A. Hirshman, etc. The historical basis of the author's views encompasses materials presented in research papers of S. Bulhakov, H. Bermann, M. Veber, T. Woods, W. Sombart, etc. Considering the religious doctrines, the author first of all concentrates on approaches proposed in various Christian denominations.

Paper objective. The author attempts to consider two situations of a religious conception influence on entrepreneurship. The first one is concerned with the tangible world, namely peculiarities of a business activity in non-secular states. The second one is associated with an ideal dimension of the problem, i.e. conceptions of entrepreneurship in religious doctrines.

Paper main body. Relations between a religion and entrepreneurship are considered in several aspects: 1) ethical evaluation of entrepreneurship and business processes; 2) restriction of some types of business activities and economic operations; 3) formation of peculiar economic sectors servicing religious requests; 4) activities of churches and religious communities as business agents. Vision of development of the economy and business are detected in respective doctrines. Analysis of these doctrines indicates that they play rather the social role than the economic one.

Conclusions. Influencing political, economic, legal, and other society systems being significant for doing business, a religion is a considerable factor of entrepreneurship. The mentioned significance of a religion stipulates importance of its doctrinal positions in the process of a public discussion and making socially important decisions in the business area. Nature of religion comprises an economic component because churches and religious communities function as business entities.

Short Abstract for an article

Abstract. The author has analyzed a religious influence on entrepreneurship in non-secular states. In this context the author has examined understanding a business activity by religious doctrines. The researcher mentions that relations between a religion as a social system and entrepreneurship are considered in several aspects: 1) ethical evaluation of entrepreneurship and business processes; 2) restriction of some types of business activities and economic operations; 3) formation of peculiar economic sectors servicing religious requests; 4) activities of churches and religious communities as business agents. Vision of development of the economy and business are detected in respective doctrines. Analysis of these doctrines indicates that they play rather the social role than the economic one. They do not tend to solving economic development problems, but they are concentrated on positive and negative consequences of such development for a human, a state, and a society on the whole.

Key words: economy, business, entrepreneurship, religion, non-secular states.